

Ք Ր Ո Ն Ի Կ

ՄԵԿԵՆՈՂՆԵՐԸ (ԿԱՊՐԻԷԼԷ Տ՝ԱՆՈՒՆՑԻՕ, ՇԱԼԻԱՓԻՆ, ՀԱՆ ՐԻՆԷՐ, ԽՈՐԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻ-
ԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ) — ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱՅԻՆԻԹԻՒՆՆԵՐ — ՅՈՎԱԼԷՓ ՍՎԱՃԵԱՆ ԳԻՏՈՒ-
ՆԸ — ՎԱՀԱՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆԻ ՎԵՐԵՐԵՈՒՄԸ — Խ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՆԻ ԼՈՒՐԲԵՐ — Հ. ՎԱՐԳԱՆ
ՀԱՅՈՒՆԻՒ ԱՆԽՈ ՀԵՄ ԵՂՈՅԹԸ :

Կապրիէլէ տ՝Ամուցիօ, Շալիափին, Հան
Րինէր — Աշխարհ կորսնցուց մարդկային ար-
ուեստի երկու մեծ դէմքեր, բազմաազանդ
գրադէտ ու բանաստեղծ Կապրիէլէ տ՝Անուն-
ցիօն եւ հանճարեղ երգիչ-դերասան Շալիափի-
նը: Այստեղ՝ փառքով ծանրաբեռն այդ երկու
բեղուն ու շողշողուն կեանքերուն մէկ ուրուա-
դիծն իսկ փորձել չէ որ կը խորհիմ, այլ յար-
գանքի երկու բառ ուղղել լուի Գեղեցկի այս եր-
կու հզօր քուրմերուն յիշատակին՝ իրենց ան-
հետացման առթիւ:

Տ՝Անունցիօ անհաւասար էր, ինչպէս Հիւ-
կօ, բայց անոր պէս — եթէ ոչ անոր չափ — լաւ
էջերուն մէջ՝ վերագանց, եւ անոր պէս, թէեւ
խառնուածքով ու տեսիլով տարբեր, բուն ու
մեծաշունչ աւելնով բոցավառ: Իր Եսթրոնի
աղբիկը թատերախաղը, իր Կրակը վէպը, ուր
կը նկարէ ու կ'երգէ իր նշանաւոր կենակցու-
թիւնը հմայիչ դերասանուհի էլէոնորա Տուզէի
հետ, իր քերթուածներէն շատերը, ուժեղ ու
գեղեցիկ գործեր են՝ տեւական կեանքի մը սահ-
մանուած: Իտալերէն լեզուի այդ մեծ վարպե-
տը քաշատեղեակ էր նաեւ Փրանսերէնի, եւ այդ
լեզուով գրած է իր երկերէն մէկ քանին, ինչ-

պէս Ս. Սեբաստիանոսի մարտիրոսութիւնը,
զոր շարադրեց, պատերազմէն առաջ Փարիզ
քնակած միջոցին, հռչակաւոր դերասանուհի
Իտա Րուպինշթայնի համար, որ դայն ներկա-
յացուց Շալիէի թատրոնին մէջ: Մտածման ու
խօսքի այդ արուեստագէտը՝ մեծ պատերազմի
ընթացքին եւ անկից յետոյ՝ հանդիսացաւ նաեւ
կորովի հայրենասէր գործիչ եւ քաջարի մար-
տիկ: Ինքն էր որ պատերազմի առաջին չրջանին,
Փրանսայնի դառնալով Իտալիա, իր հրաշունչ
ճառերով, քերթուածներով, յօդուածներով իր
երկիրը դաշնակիցներու կողքին կուռելու մը-
ղով գլխաւոր աղբակներէն մին դարձաւ, թե-
րեւս գլխաւորը, Աւստրիոյ դէմ սաւառնակով
կռիւններուն անձնապէս մասնակցեցաւ մոլեղին
յանդգնութեամբ, եւ մէկ աչքը կորսնցուց այդ
օդանաւային պայքարներուն մէջ: Հուսկ ապա,
պատերազմէն յետոյ, Իտալիան տկարացած,
կաղմալուծուած եւ իր դաշնակիցներէն անի-
րաւուած ու արհամարհուած վիճակէն բարձ-
րացնող մուսուլմանահ հայրենասէր կուսակցու-
թեան նախակարգաւոր եղաւ, իր Արտիթիւնե-
րուն դրուին անցած՝ Ֆրոնտէն դրաւելով:

Շալիափին, տիեզերահռչակ ոռու արուես-

առաջեւոր, մեծապոյն երգիչ-դերասաններէն մէկն էր որ յայտնուած ըլլան բեմի վրայ: Ներկայացուցած էր արտակարգ կենդանութեամբ ու հոյակապ օրդեցողութեամբ բազմաթիւ կարեւոր դերեր, ու մասնաւորապէս սքանչելի հանդիսացած էր Մուսորկեզիի Պորիս Կոտուկովին մէջ:

Երկուքն ալ իրենց կարողութեանց լիալիւր չափը տուած էին, իրենց գործը ամբողջութեամբ կատարած էին, բայց այդպիսի արտասովոր տաղանդով անձնաւորութեանց աւյաւաւէտ անհետացումը չի կրնար արտածութիւն չպատճառել Գեղեցիկ երկրպագուներուն:

Համ Բիմեր — Այդ երկու հակառակութեան հասակը չունէր Հան Բիմէր, որ վախճաններ է վերջերս, բայց խոհուն եւ աղնիւ միտք մըն էր որ Փրանսական նոր գրականութեան մէջ իր ուրույն եւ ուշագրաւ տեղն ունեցաւ իր մտածմամբ լի պատմուածքներով, մասնաւորապէս իր «Գրիսթֆորի ճամբորդութիւնը» եւ «Հինգերորդ Աւետարանը» արժէքաւոր գործերով: Պատերազմէն առաջ, ան նոր գրողներէն ընտելեցաւ «գրողներու իշխան» (prince des conteurs), ինչպէս Փօլ Յօն՝ «քանափողոններու իշխան» (յաջորդելով Մալարմէին ու Վէրլէին): Տէրվիշ տիպար մըն էր, դիողիէնեան իմաստասէրի չքաւոր, սակաւապետ, անշուք կեանքով մը: Իր խցիկը, ուր այցելած եմ իրեն անդամ մը, ամենէն նեղկնուկ ու աղքատիկ բնակարանն էր որ տեսած ըլլամ: Գրելու ձիրքին չափ եւ ունէր խօսելու շնորհ, եւ հոսուն եւ նուրբ էր իր պերճախօսութիւնը: Պատերազմի տեսն, 1916ի յունուարին, ցերեկոյթի մը զոր այս տղան գրողը սարքեց՝ իտիպար Շահին եւ Արմէն Օհանեանի հետ՝ Փրանսական մշակոյթի հանդէպ հայ մտաւորականութեան երախտագիտութիւնը յայտնելու համար: Ժ. Հ. Ռոնի երէցի տեղ՝ որ խոստացած էր հոն խօսք ատենլ եւ կարեւոր արգելք մը ունենալով չկորցաւ դալ, Հան Բիմէր եկաւ ու արտասանեց զմայլելի ճառ իր, որուն սղագրութիւնը հրատարակեց յետոյ, որոչ ցերեկոյթին նուիրուած «Գեղարար» գրքոյկի մը մէջ որուն կողքին հայկական ոճով հոյակապ դարձակարար զօնց իտիպար Շահին: Անախիտի ներկայ թիւով կուտամ

թարգմանութիւնն այդ գեղեցիկ էջին, — ինչպէս եւ Ժ. Հ. Ռոնի երէցի աղնիւ ցատումով մը լի նամակին, որոնք իրականք ունին իրենց պատուոյ տեղը գրաւելու: Հայութեան տար տաղանդաւոր բարեկամներու արտայայտութեանց շարքին մէջ:

Հանգիստ խորեմ Ա. Կաթողիկոսի — Ամենայն Հայոց կաթողիկոսին մասը անակնկալ ու խորապէս վշտաւթ դէպք մըն է: Այդ վիթխարի տղամարդը ամենէն աղնիւ ու փափուկ բնաւորութիւնն ունեցող պատուական Հայ մըն էր, այնքան ուղեմիտ ու լուրջ որքան համակրելի ու քնքշ, այնքան կենցաղաւէտ որքան վարչադէմ մարդ: Երիտասարդ, աշխոյժ, ժողատուն, գործոն վարդապետ մըն էր, երբ զինք ճանչցանք 1908ի աշնանավերջի կաթողիկոսական ընտրութեան տեսն, ու թրքահայ քառասուն պատգամաւորները որ տասնեակնէք օր էլ միածին մնացին, լաւագոյն յիշատակը պահեցին այդ համեստ ու սիրալիւ կրօնաւորէն որ իր հիւրընկալի եւ կարողութիւնի դերը զմայլելի կերպով կատարած էր: Յետոյ Գէորգ Ե. կաթողիկոսի օրով, անիկա՝ իրը Հոգեւոր Գերագոյն Խորհուրդի անդամ եւ Երեւանի առաջնորդ՝ փայլուն ու հանրօգուտ գործունէութիւն մը ունեցաւ, դանախով Կողկոսի ամենէն ժողովրդական հայ զէմբերէն մին: Յետոյ՝ զինապաշարի օրերուն ան եկաւ Փարիզ ու զնաց նաեւ Լոնտոն ու Ամերիկա, ազգային դատին ի նպաստ տարուած աշխատութեանց իր աջակցութիւնը բերելով: Այդ միջոցին է որ, Փարիզ, մտերմօրէն զինք ճանչցայ, իր հարապատ Հայոյ եւ աղնիւ մարդու յատկութիւնները աւելի մօտէն նկատեցի ու զնահատեցի եւ իր սրտաղին բարեկամութիւնը վայելեցի: Լոնտոն միասին գացինք եւ Հայութեան մեծ բարեկամ Լորտ Պրայսին եւ ինքս զինքը տարի ներկայացուցի: Գէորգ Ե. կաթողիկոսի մահունէն յետոյ, անքնակաճան պայմաններու մէջ ան իրր տեղակալ քանի մը տարի իր աշակերտ ու խղճատու պաշտօնավարութեամբ, յարգանք ու սէր ներշնչած էր երկրի ու արտասահմանի Հայութեան ստուար մեծամասնութեան: 1932ի ընտրութեան տեսն, արտասահմանի պատգամաւորները միաժամու-

թեմաք եւ կողկաստանայ պատգամաւորները մեծ մասամբ անոր վրայ միացուցին իրենց քըւէները: Այդ պարթեւահասակ եւ հուժկու մարդը ընտրած ատենին, — այն միջոցին վաթսուս տարեկան էր — մենք կը մտածէինք թէ դոնէ 15 տարեւան համար Լուսաւորչի Աթոռը օժտած էինք ազնիւ ու կարող գահակալով մը: Եւ ինչպէս լաւ կատարեց ան իր դերը, այն դժուար պայմաններուն մէջ ուր կը գտնուէր: Իր հայրենաշունչ ու թաքթով լի նամակներով, ան կենդանի ու ջերմ կապ մը պահեց Սփիւռքի Հայութեան եւ Մայր-Աթոռի միջեւ: Եւ ահա յանկարծ նորէն թափուր կը մնայ Մայր-Աթոռը:

Տեղակալ Գէորգ արքեպիսկոպոսը Երուսաղէմի Պատրիարքին ուղղած իր հեռագրին մէջ կ'ըսէր թէ Հայրապետը վախճանած է սրտի կաթուածէ: Ես չէի գիտեր որ Որդին կաթոռիկոսը սրտի հիւսնդութիւն ունէր. իր հսկայ կազմը տեսնողը՝ արտաքուստ դառնելով՝ չէր կրնար այդպիսի բան մը գուշակել: Բայց հայրենակիցներ որ հանդուցեալին յերևանի առաջնորդ եղած ատեն զայն յաճախ տեսնելու առիթ ունեցած են, ըսին ինծի՝ թէ ան ռեճիք սրտի տկարութիւն, թէ բժիշկները արդիւած էին ծխել, եւ հակառակ այդ արգելքին ան նորէն կը ծխէր: Անցեալ տարի, արդէն իր բաւական ծանր հիւսնդ ըլլալուն լուրերը եկան մեզի, բայց որով չէինք գիտեր թէ ի՞նչ էր հիւսնդութիւնը. սրտի տկարութիւնն է ուրեմն որ սաստկացեր է եւ այդ թանկազին հայ ղէմքը խորտակեր է:

Որդին կաթողիկոսի վաղաժամ մահը խոր վիշտ կը պատճառէ բոլոր հայրենասէր Հայերուն: Բայց պէտք չէ յուսահատութեան ճիշեր արձակել եւ այդ վաղաժամ մահը Աթոռին համար անդարմանելի աղէտ մը նկատելու փութալ: Տեղակալը, Գէորգ արքեպիսկոպոս Ձէօրէճեան՝ հմուտ, փորձառու եւ ազնիւ հայ եկեղեցական մըն է, որ պիտի գիտնայ չարունակել Որդին կաթողիկոսին կատարած գործը, այսինքն պահպանել կապը Մայր Աթոռի եւ Սփիւռքի Հայութեան միջեւ եւ ատով կենդանի պահել Լուսաւորչի Աթոռը: Իսկ տարի մը յետոյ, երբ ատենը դայ հանգուցեալ Հայրապետ

տին յաջորդէ ընտրելու, էջմիածնի Միաբանութիւնը եւ Հայ Ժողովուրդը անշուշտ պիտի գըտնեն ձեւ մը խորհ. կառավարութեան հաւանութիւնն ստանալով հանգուցեալին արժանաւոր յաջորդ մը տալու: Միաբանութիւնը նուազած է թիւով, հանգամանքները ցարդ թոյլ չեն տըւած որ նոր ուժեր աւելնան անոր վրայ, բայց անոր մէջ դեռ կան չորս արժէքաւոր ղէմքեր, Գէորգ, Մեսրոպ, Բազարաւ եւ Գարեգին արքեպիսկոպոսները: Այս վերջինը, զոր արտասահմանի Հայութիւնը առիթ ունեցաւ երկու տարիէ ի վեր ծօտէն ճանչնալու եւ խորապէս դնահատելու, ամենէն արժանաւորն էր անշուշտ իր մտաւոր եւ բարոյական բարձր ու բազմադիմի յատկութիւններով, նոյնիսկ 1932ի ընտրութեան միջոցին, Ս. Սահակի եւ Ս. Ներսէս Ծնորհալիի զահր բարձրանալու, բայց բոլոր պատգամաւորներն համաձայն եղան որ այդ բազմահմուտ ու բազմադիւն բանասէրը պէտք էր իր գիտական աշխատութիւնները շարունակելու եւ լրացնելու անկարող դարձնել՝ անոր ուսերուն վրայ Հայրապետական բարդ ու պատասխանատու պաշտօնը ծանրացնելով, եւ թէ լաւագոյն էր Որդին արքեպիսկոպոսի պէս վարչապէտ եւ լուրջ, փորձ եկեղեցական մը ընտրել Հայրապետ, անոր աջակից տալով Գարեգին Սրբազանը եւ անոր միւս եղբայրակիցները: Գարեգին սրբազան, էջմիածնի վերանորոգութեան հանդանակութենէն զատ, Լուսաւորչի Լուծարի ծրագիրը, զոր Անանիայի մէջ թելադրած էի 1932ի ընտրութենէն յետոյ Փաւրիդ դարձաւ, յաջողութեամբ է արդէն, ինչպէս ուրախութեամբ իմացանք Ամերիկայի մեր լուրագիրներէն: Երբ վաղը գառնայ էջմիածին, նիւթական հնարաւորութիւն պիտի ըլլայ ուրեմն նոր ու երիտասարդ ուժեր պատրաստելու Վանքին մէջ, որպէս զի Միաբանութեան անդամներու թիւն ստուարացնեն եւ այժմեան տարեց անդամներուն տեղը բռնեն ապագային: Ու քանի որ կան Միաբանութեան մէջ քանի մը կարող ղէմքեր եւ Միաբանութեան յարաբանութիւնը խորհ. կառավարութեան հետ եղած է միշտ ուղղամիտ, որով աւտենէ մը ետքը Որդին կաթողիկոսի արժանաւոր յաջորդ մը ընտրելու գործը կարելիութեանց սահմանին մէջ կը մնայ:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — վերջին հինգ վեց ամիսներուն արտասահման լոյս տեսած գրքերուն մէջէն ուշադրաւ են խ. Գ. Վէմեանի Երիցիկի քերթեր տնտեսական քերթութեան շարքը, տպուած Նիկոսիա, եւ Ա. Գրլոնանի Երգեր ուրաքումս եւ գրչումս վերնագրով բանաստեղծութեանց հաւաքածուն, տպուած Նիւ Եորք: «Վէմեան» ստանունն է խ. Գարսաւ աբժէքաւոր բանասէր-ուսուցչին. իր հաւաքածոն կը պարունակէ էջեր որ շատ անհաւասար են. ատենցմէ ոմանք տաղաչափուած յօդուածներ են, ոմանք ալ՝ նիւթով շահեկան, ճշարիտ ներշնչումով լի, բայց ձեւով անկատար, լեզուն ոչ գերծ թերութիւններէ, տաղաչափութիւնը պակասաւոր: Կան ճոն սակայն քանի մը քերթուածներ կամ ինչ ինչ քերթուածներու որոշ հատուածները, ուր խնկական բանաստեղծութեան շունչ մը կը գտնենք:

Գրլոնանի հաւաքածուն ալ ունի տկար էջեր, բայց ան կը պարունակէ տաղեր, հակիրճ, ջղուտ, արու ոճով մը դարբնուած եւ որոնք, մասամբ անձնական կենսից յուզումներէն թելադրուած, մեծ մասամբ՝ հայ ցեղային ճաշատարի սարսուռովոր ստեղծութեան, ինքնուրոյն անհատականութիւն մը եւ իրական քերթողի խառնուածք մը կը յայտնեն: Ատենցմէ ոմանք զգացուած, յղացուած, գրուած են օտարութեան մէջ եւ հեռաւոր հայրենիքին սիրով, կարօտով, տեսիլներով թրթուր տաղեր են, այլ՝ հեղինակին քանի մը տարի առաջ Երեւան այցելութեան ատեն, վերականգնած նոր Հայաստան մը տեսնելով՝ անոր վերաշինութեան տենդովը հպարտորէն հրճուող երիտասարդ եւ արի սրտի մը երգերն են. կան ատենց մէջ որ շատ գեղեցիկ են զգացմամբ ու ձեւով, ինչպէս Հայրենի հրաւեր, Հայաստանի գար — ծառարիմ, Կայքառոմ, Ողջերթ, Բարի լոյս ձեզ եւ ուրիշներ: Գրլոնանի անշուշտ՝ վառ ձերբերով օժտուած խառնուածք մըն է, եւ իր ինքնադրոյժ քնարէն մենք դեռ շատ աղուոր, եւ աւելի կատարեալ ձեւով, էջեր կրնանք սպասել: Կ'ըսեմ՝ «աւելի կատարեալ», որովհետեւ ներկայ հատորին կտորներն ոմանց մէջ կան մերթ ձեւի թերութիւններ, քիչ մը հապճեպ, անփոյթ գրելու եղանակի մը արդիւնք, ու կան

մանաւանդ՝ տեղ տեղ՝ տաղաչափութեան կանոններու զէժ մեղանշումներ: Գրլոնան կը գրէ՝ «Երակներու հուր մաքսման 'ւ տննին յաւէտ», ինչ որ անընդունելի բան մըն է, «եւ տննին յաւէտ» չորս վանկի կարելի չէ վերածել. կը գրէ նոյնպէս՝ «Վ'տամ քեզ թիւին, համարին», հաշուելով 4-3 վանկ, մինչ կուտամ քեզ թիւին՝ հինգ վանկ է եւ չորսի չի կրնար վերածուիլ. հայտն վար սահանքէն, իբր հընդավանկ, մինչ վեցավանկ է. «ուր այլապէս Աստուած միայն», իբր 4-3 հաշուած, մինչ 4-4 է. «պատանքն էր, լաթը անարդ» ինչ որ տեղը է ոտանաւորի մէջ, պէտք էր պատմեմ էր, լաթն անարդ. կ'ըսենք զիրար, չորս վանկ հաշուած, մինչ հինգ վանկ է: Նկատելի են նաեւ լեզուական թերութիւններ, ներկան այսպէս չմտաւ, չի մտնաս, չ'ուրանաս, չի գաս վարձկան տրգու պէս, մինչ պէտք էր գրել՝ չի մընար, չ'մտնաս, չուրանաս, չգաս:

Ուրիշ մարդի մը մէջ՝ շահեկան հարատարակութիւններ են Արտաւազդ արքեպ. Սիրմէնեանի Դաւանախոսք, Պրոսպ. Աղզ. Հիւանդանոցի Տարեգրքիցի նոր շրջանի 14րդ տարուան հատորը եւ Հ. Մկրտիչ Պոտուրեանի Հայ Հանքագիտական առաջին հատորը:

Արտաւազդ արքեպի նոր գործը որ առաջին թիւն է ՎՍ. Գրական երկիրներու սուրիական քաղաքները շարքի մը, պատկերազարդ սիրուն գրքոյկ մըն է, որ խնամաւ ու «մտաւեց» ինչպէս հեղինակին բոլոր աշխատութիւնները, սուրիական այդ հին քաղաքին վրայ պատմական եւ այլ տեղեկութեանց լաւ դասաւորուած ու մեկնաբանուած հաւաքում մըն է: Աղգային Հիւանդանոցի 1938ի Տարեգրքը ճոխ հատոր մըն է, պատկերազարդ, ուր կը գտնենք արժէքաւոր էջեր հանդուցեալ Բարդէն աթոռակից կաթողիկոսի, Մեսրոպ Նարոյեան պատրիարքի, Նշան Պէրիկթաշեանի, Զարուհի Գալէմքարեանի եւ Ե. Այվազեանի, բանասիրական կամ պատմական յօդուածներ Ս. Գուրաբիկեանի, Կ. Յ. Բասմաշեանի, Հ. Եփրեմ Պօղոսեանի, Յ. Քէշիշեանի, Կ. Յ. Փայէշեանի, տօքթ. Պ. Մանուկեանի եւ անց: Այս տողերը դառած պահու կը ստանամ նաեւ ուրիշ Տարեգրք մը, իւրապէս ուսումնական տպուած Պէյրութ, Եղիա Տօլ-

պապեանի «Ամենուն Նոր Տարեցոյցը», որ զնստաւելի էջեր կը պարունակէ :

Հ. Պոտուրեանի Հայ Հանրագիտակի մեծական ազդեցիկ աշխատութիւն մըն է : Հ. Պոտուրեան նախաձեռնութեան ոգի ունեցող, պրպրտող, չարաչար աշխատող, անշնատ ճշմոյզ միտք մըն է, մեծ Մխիթարի հարազատ գաւակ է : Ս. Ղազար գտնուած միջոցին, ան ատեն մը եղաւ Բագմավայի եւ Գեղարմիի խմբադիր, հրատարակեց Մլօք Թագուհիի Աւետարանին զարգանկարներու վերաբարտադրութիւնը՝ պատմական ու քննական ներածութեամբ մը, ինչպէս եւ մէկէ աւելի այլ գրքեր : անիկա, պատմախոնելով Ամսիտի միջոցով Վենետիկի Մխիթարեանց ուղղած կոչիւ, ի լոյս ընծայեց մեր միջնադարեան քերթողներէ ոմանց անտիպ մտացած գործերը, որով իր շնորհիւ Հայուհեան, ու յետոյ, Թարգմանութիւններով՝ ամբողջ աշխարհի ծանօթ դարձան Կոստանդին Երզնկացի եւ Առաքել Մինեցի մեծարժէք բանաստեղծները : ու ցաւելի է որ անոր վանքէն մեկնելէն ու Ռումանիա հաստատուելէն ի վեր, իր եղբայրակիցներէն ոչ մէկը չարունակելի իր հոն բակըսած գործը, մինչ այդ շարքին մէջ դեռ չատրան կայ հրատարակուելիք : Բաւական տարիէ ի վեր Ռումանիոյ Ծրոյմասա քաղաքը հաստատուած, ան հրատարակած է այդտեղ պարբերաթերթեր, գրքոյկներ՝ զրական կամ բանասիրական բովանդակութեամբ : 1934էն ի վեր ան հոն ի լոյս կ'ընծայէ Հայ մատուլ շարաթաթերթը, եւ ահա հիմայ ձեռնարկէր է դժուար ու բազմօգուտ գործի մը, այն է «Հայ Հանրագիտակ»ի մը խմբադրութեան : Արտասահմանի մեր Թերթերէն մէկուն խմբադիրը, ատոր առաջին հատորը տեանելով՝ քաջբաժնէ էր Հ. Պոտուրեանը, ըսելով թէ միակ անհատի մը ուժերէն վեր է այդպիսի ծանր գործ մը լրջօրէն իրականացնել, եւ թէ Հ. Պոտուրեան կողմնակալ է, իր բարեկամներուն կենսագրութիւնը միայն դրած է այդ առաջին հատորին մէջ : Այս քաջբաժնէ արդար չէ : Անշուշտ, իսկական Հանրագիտարան մը, ինչպէս ունին եւրոպական մեծ աղբիւր, չի կրնար խմբադրուի մէկ հոգիի ջանքերով, եւ այն ալ օտար փութը քաղաքի մը մէջ նստած մէկէ մը : Բայց յաջաբեւ Հ. Պոտուրեանին չէ իթէ Հայկական Հանրագիտա-

բանը, զոր երեւանի Պետհրատը որոշած էր հրատարակել եւ որուն շարադրութիւնը արդէն յանձնած էր խումբ մը յայտնի գրագէտներու եւ բանասէրներու, զլուխ չեղաւ (չենք պիտէր ինչու) : Իրը չէ յանցանքը դարձան եթէ բանասիրական խմբակցութիւնները, ինչպէս էջմիածնի միաբանութիւնը որ պատերազմէն առաջ նիւթական միջոցներ ալ ունէր, կամ Ս. Ղազարու եւ Վիննայի Մխիթարեան Միաբանութիւնը կամ Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը չեն խորհած այդպիսի գործ մը պատրաստել ու մէջտեղ հանել : Եռանդով լի մարդ, Հ. Պոտուրեան ուղիք է իր անձնական յամուռ ու անխոնջ ճիգով զէթ ուրուալիմ մը տալ Հայ Հանրագիտարանի, ճամբան հարթելու համար այդ ծրագրի ապագայ աւելի ընդարձակ, աւելի բազմատար, աւելի կատարեալ մէկ իրականացման : Ինքն իսկ ատիկա որոշապէս կ'ըսէ իր յառաջարանին մէջ. «...Այս անկատարը առանց ի լոյս ընծայելու, պիտի չունենանք կատարելաբար : Եթէ Մխիթար արքահօր «Հայկազեան» քառարանը՝ լոյս չտեսնէր, «Նոր Հայկազեան» պատկառելի գործը պիտի չունենայինք :»

Այս առաջին հատորը, զարդարուած բազմաթիւ պատկերներով (ոմանք միջակ տպագրութեամբ, այլք բաւական չաւ), կը հասնի մինչեւ Ա տառով անուններու կէտը (Աւուրուած թիւովիչ Վլատիսլաւի կենսագրութիւնը) : Կը բաւէ աչքէ անցնել այդ հատորը, պիտեստելու համար հեղինակին համբերատար ու արքանալան աշխատութիւնը որով հաւաքեց է այդքան տեղեկութիւններ չլքելու եւ թերթերու մէջ երկար պրպտումներով եւ անվերջ թրքթակցութեամբ : Եթէ կան այդ առաջին հատորին մէջ պակասներ, — եւ անշուշտ կան, — ճիշդ չէ ատիկա հեղինակին կողմնակալութեանը վերադրել : անիկա ամիսներէ ի վեր մամուլի միջոցով կոչ կուղղէ ամենուն որ իրեն նիւթերը զրկեն, եւ այդ կոչը այս առաջին հատորին կողքին լրջալ ալ կրկնած է. «քնթերցող, կարգալ, երբ ունէ անուն կամ ծանօթութիւն օրական կը գտնես, հաղորդէ հետեւեալ հասցէին, P. M. Bodourian, Frumozis, Ind. Cuic, Roumanie : Ամէն քաջալիբրութեան եւ ամէն տեսակի օգնութեան արժանի է Հ. Պոտուրեանի այս ձեռ-

նարկը: Եւ ուրախ եմ որ ան գտեր է մեկեւսում մը յանձին Պուրբէջ Հաստատուած պոստահայ գրասէլը Ա. Ալըքէօյեանին եւ ունեցեր է մօտ ու հեռու տեղուանք արժանապարտած բաժանորդներ:

Որպէս թէ այս ձեռնարկը բաւական ծանր չըլլար մէկ մարդու ուսերուն համար, Հ. Պոտուրեան «Հայ Հանրապիտակոյի այս առաջին հատորի կողքին վրայ կը ծանուցանէ թէ ձեռնարկած է նաեւ Գաղութահայ Հրատարակչականի մը կազմութեան: Ամախիտի այս թիւի կողքին վրայ կ'արտատպեմ իր այս յայտարարութիւնը, իրեն օգնելու համար այդ նոր ձեռնարկին մէջ եւս, որուն ունէ չափով յաջողութեամբ քամնուս շատոնց ի վեր սնուցած մէկ բաղձանքին իրականացման սկզբնաւորութիւն մը իրենց կազմել:

Կոմիտասեան Յանձնաժողովը զեղատիպ գրքոյի մը ձեռով հրատարակեց եղբարադու վարպետին կիսաւարտ բայց ա՛յնքան շահեկան ուսումնասիրութիւնը «Հայ գեղջուկ երաժշտութեան մասին», ինչպէս եւ Հայ եկեղեցական ու ժողովրդական երաժշտութեան յատկանշներու եւ Հայ եկեղեցւոյ արտգանութեան նշաններու վրայ իր կատարած Ֆրանսերէն բանաստեղծականց Հայերէն թարգմանութիւնը, որ նախ երեւցան Ամախիտի մէջ: Կոմիտասեան անտիպ գործերու ութերորդ տետրին է առ, որ լոյս կը տեսնէ այդ Յանձնաժողովի խնամքով, եւ կարեւորագոյններէն մին է այդ հրատարակութեանց շարքին: Անշուշտ բոլոր Հայ երաժշտապէսներն ու երաժշտասէրները պիտի ուզեն անկից օրինակ մ'ունենալ իրենց մատենադարանին մէջ:

Հ. Սահակ Կոզեան, Վիեննայի Միաբանութեան ամենէն արժէքաւոր անդամներէն մին, որ Պուրբէջ կը մնայ իրր Ռումանիոյ կաթոլիկ Հայոց առաջնորդ, «Հայ արժէքներ եւ արժանիքներ» տիտղոսը կրող սիրուն հատորի մը մէջ ամփոփեր է իր գանազան արգային տօներու (Մշակոյթի օր, Վարդանանց տօն, նահատակներու օր, եւայլն) առթիւ իր արտասանած ճառերը: Ջերմ ու խոհուն Հայրենասիրութեան վեհագոյ էջեր եւ ատուք, կենդանի եւ զեղեցիկ ռժով մը եւ ընտիր, Հայերէնով մը գրուած: Ահա՛ զիրք մը որուն ընթերցումը

պէտք է յանձնարարել մեր պանդուխտ երիտասարդութեան:

Հայերէն լեզուով նոր հրատարակութեանց այս շարքին կից կ'ուզեմ յիշատակել տալանդաւոր Հայ գիտունի մը Ֆրանսերէն լեզուով վերջերս հրատարակած փիլիսոփայական մեծարժէք մէկ հատորը, փասթէօրեան Հաստատութեան մէջ գործող Հայ գիտուն Յովսէփ Սվանեանի մէկ ստուար աշխատութիւնը, «Մամանակը, փիլիսոփայական բնախօսական եւ հոգեբանական ուսումնասիրութիւն» տիտղոս — սով, զոր ան հրատարակեր է իբր «Համալսարանի տեղեկագրութեան թէք»: Ան այդ թէքին «պաշտպանութիւնը» յաջողապէս կատարեց Սորպոնի գրական Փաբլիթէին երեք յայտնի ուսուցչապետներու առջեւ ու ստացաւ տօր — թրութեան վկայականը: Այդ մեծածաւալ աշխատութեան մէջ, — որուն նման գրեթէ ոչինչ ունինք Հայ նոր մատենագրութեան մէջ (փրոֆ. Ա.Տէր Յակոբեանի մեծ իմաստասէրներու վարդապետութիւնները պարզող ու մեկնաբանող զեղեցիկ յօդուածներէն զատ որ Կոյնճակի մէջ երեւցան) եւ որուն Հայերէն թարգմանութիւնն օր մը կ'արժէ որ հրատարակուի, Սվանեան ամփոփած ու լուսարանած է ժամանակի մասին հին ու նոր գլխաւոր փիլիսոփաներու եւ գիտուններու տեսութիւնները եւ ի վերջոյ աւտոնց վրայ աւելցուցած է իր անձնական — թիւնը:

Այս կարեւոր գործէն առաջ, Սվանեան հրատարակեց անցեալ տարուան ընթացքին « La chimie des vitamines et des hormones » տիտղոսով տարրաբանական աշխատութիւն մը որ մեծ յաջողութիւն գտած եւ շոքա ամուսուն մէջ երկրորդ տպագրութիւնի մը ունեցած է, եւ Սորպոնի ու Քոլէժի մը ծրարնոր դասաւանդութիւնները հիմայ այդ գրքին վրայէն տեղի կ'ունենան. կը թարգմանեմ հոս ինչ որ Chimie et Industrie թերթը կը գրէր այդ գրքի առաջին տպագրութեան երեւման առթիւ:

«Ահաւասիկ գործ մը որ շատ նպաստաւոր ընդունելութիւն պիտի գտնէ: Արդարեւ, առաջին ամբողջական աշխատութիւնն է որ ծրարասայի մէջ կ'երեւայ այս խնդիրներուն վրայ: Կը ներկայացնէ ճշգրտմ մը արդ ձեռք ձգուած արգիւններուն, եւ նոյն ատեն վիթաբններու եւ

սեւային հարմններու քիմիաբանական պատմութեան ամենալիակատար ամփոփում մը: ... Այս գրքին հեղինակութիւնը հիմնուած է օպտորոնուած աղբիւրներու մէծ ճարտութեան մը վրայ (650 մէջերում), եւ անոր ընթերցողները կը հետաքննեն հարցերու շատ յստակ ներկայացումով մը եւ կազմաւորման բազմաթիւ ընդլայնուած բանաձեւերով: Գնահատելի է այսպէս համափորձուած տեսնել որոշ տեղեկութիւններ՝ ամէն աշխատութեան համար անհրաժեշտ, եւ պատրաստութեան ու վերլուծման մանրամասն ու փորձուած մեթոդներ:» Եւ ահա հատուած մը ընդարձակ յօդուածէ մը զոր այդ գրքի երկրորդ տպագրութեան առթիւ հրատարակած է «Կենսաբանական քիմիագիտութեան ընկերութեան Տեղեկատու»: «... Անշուշտ, Պ. Սվանսենի գործը, ինչպէս այս կարգի բոլոր գործերը, պիտի կողոպտուի ուրիշ հեղինակներէ, որ անկից պիտի ծուլօրէն քաղեն բաղձաթիւ տուեալներ՝ զանոնք յետոյ առանց ճնադատական ուղիի եւ առանց պատեհութեան ընթերցանակելու համար, եւ յաղթանակօրէն իբր վերջնական պիտի ներկայացնեն ինչ ինչ եղբակացութիւններ որ զեռ քիչ ապահով են: Գալով ճշմարիտ հետախուզողներուն, անոնք չեն գիտնուիր այս վերջին տարիներու վաղուայն յաջողութիւններով որոնք շատ աւելի խնդիրներ կը յարուցանեն քան կը լուծեն: Անոնք սակայն միշտ ուրախ պիտի ըլլան զտեսնելով լաւ յօրինուած գիրք մը որ անոնց կ'ընծայէ իրենց տղիքներուն նուազեցնելու արագ միջոց մը:»

ՎԱՀՐԱՄ ՍՎԱՃԵԱՆԻ ՎԵՐՆԵՐԵՒՈՒՄԸ. —

Վահրամ Սվանսեն, որ տարիներ առաջ Պոլսոյ մեր Հայրենիք օրաթերթին մէջ յայտնուեցաւ իբր վարպետ արձակագիր մը իր նորարարեալ նորաձեւերով եւ իբր վաճառի ճանապարհով մը իր ինքնագործ տաղերով եւ որ յետոյ Փարիզ Անախիտի առաջին լրջանին մէկէ աւելի թիւերուն մէջ հրատարակեց՝ Հայ-գիրք ընդհանուր տիտղոսին տակ՝ ներշնչումով լի եւ յղկուած ձեւով քերթուածներ, բաւական երկար առեւնէ ի վեր քաշուած էր հայ գրական կոնսերւի մասնակցելէ եւ իր ուժերը կեդրոնացուցած էր երաժշտական հեղինակութեանց վը-

րայ, որոնցմէ շատեր հրատարակուած են եւ մաս մը երգուած կամ նուազուած են յաջողութեամբ: Ուրախ եմ յայտնելու Անախիտի ընթերցողներուն որ Սվանսենի նորէն ձեռք առած է իր Հայկական քարքը եւ վերսկսած է գրել գեղեցիկ բանաստեղծութիւններ, որոնց մին կ'երեւայ Անախիտի ներկայ թիւին մէջ: Սվանսեն իր երաժշտական ստեղծագործութեանց մէջ ալ Հայկական տարր մը մտցնելու մղումը ունեցաւ վերջերս: Իր ցարդ յօրինած գործերը հայագիր երգահանի մը անձնական խառնուածքով ու տաղանդով եւրոպական երաժշտութեան նպաստ մը բերելու ճիշդ մըն էին (պալլատներ, նախերգանքներ, սէնֆոնիներ, ֆոնսերթներ, Հիւկոյի եւ այլ բանաստեղծներու քերթուածներու վրայ մեղեդիներ կամ բազմաձայնական կտորներ, եւ այլն): Հիմայ ան շարադրեց եղանակներ այս սողերը գործին ինչպէս եւ Քուչակի տաղերէն ոմանց վրայ, եղանակներ որ պիտի երգուին Սորպոնի մէծ ամփոթատրոնի բեմին վրայ, Մայիս 13-ի գրական ու գեղարուեստական հանդէսին:

Պիտի ուղիի արտասահմանեան հրատարակութեանց կողքին, եւ անոնցմէ առաջ, յիշատակել նաեւ հայրենիքին մէջ, ի. Հայաստանի ծոցը՝ հրատարակուած գրքերը, ինչպէս մ'ընէի նախորդ տարիներու քրոնիկներուս մէջ: Բայց տարիէ մը ի վեր Երեւանէն սեւէ նոր լոյս տեսած գիրք այլեւ չեն դրկեր մեզի: Պահ մը իսրի. Հայաստան պաշտօնաթերթին ուղարկումն իսկ զաղբեցաւ. յետոյ՝ բարեբաղդարար՝ վերսկսաւ փոխանակութիւնը արտասահմանեան մեր մամուլին հետ: Խորհրդային Արեւստամաթերթը շատոնց է որ չենք ստացած. Գրական Թերթէն քանի մը ամսէ ի վեր սեւէ թիւ չէր եկած մեզի, այս օրերս միայն՝ երկու թիւ միասին ստացայ, որոնց մին գրեթէ ամբողջապէս նուիրուած է Սթալինի ուղղուած շղոմական քերթուածներու, բայց եւ անոնց մէջ հաճախով կարգացող Արտիստի եւ Պոլսեանի նուիրուած եւ ջնքով համակրութեամբ մը գրուած յօդուածներ:

Աւարդ, Հիմայ աղուոր գիրքեր չեն որ մեզի կուգան ի. Հայաստանէն, ինչպէս կուգային

անցեալ տարիներուն, այլ տխուր լուրեր, սիրալքեցող լուրեր, եւ անոնք ալ Երեւանի պաշտօնաթերթէն չէ որ կ'իմանանք, ան շատ յաճախ լուռ է Հայաստանի մէջ անցած եղբարական ղէպքերուն մասին: Ամիսներ առաջ, անոր հրատարակած քանի մը յօդուածներէն է որ իմացանք թէ խումբ մը հանրածնոթ քաղաքական գործիչներ ու իրենց տաղանդով ամբողջ Հայութեան սիրելի դարձած շարք մը զրդիներ ծանր — եւ ապահովաբար անհիմ — ամբաստանու — թեանց ենթարկուած էին, որմէ հետեւցողինք թէ անոնք բանտարկուած ըլլալու էին. բայց թէ ի՞նչ եղան անոնք, այդ մասին պաշտօնաթերթին մէջ ոչ մէկ բառ տեսանք անկից ի վեր: Չհաստատուեց ցուցաբերինք փութկոտ փաշա — սուլնին որուն համեմատ անոնք ամենքն ալ արդէն զնազակահարուած էին, եւ իրաւունք ունէինք, մտքի ու սրտի պատհաններով, այդքան դիւրութեամբ եւ առանց փաստի այդպիսի դժբաղդութեան մը իրականութեան չհաւատալու: Հիմա, այնտեղէն եկած հայրենակից մը, զոր քիչ որ առաջ անհամբ տեսայ, կը յայտնէ թէ արդարեւ այդ բոլոր ամբաստանուած անձերը բանտարկուած են, եւ անոնցմէ ոչ բոլորը, այլ մէկ մասը սպաննուած են: Մահալ Տէր Գարբիէլեանի պէս պատուական Հայ մը որ այնքան մեծ ծառայութիւններ մատոյց երկրին, Մուղտուի անուն հայ հրէշի մը ձեռքով (որ իր շնորհիւ հասած էր պաշտօնական դիրքի) նահատակուեր է քստմեկի պայմաններու մէջ: Արսէն Եսայեան, Ա. Երզնկեան, Դրաստամատ Սիմոնեան, զնազակահարուած են, Շահվերդեան — որ զատապարտուած էր զնազակահարութեան, բանտին մէջ աղիբի հիւանդութենէ մեռեր է. Գր. Վարդանեան, Մակիեցեան, Յովհ. Յար — կրեան, Հ. Գարակիօբեան եւ այլք բանտն են, ինչպէս եւ Չարենցը. Նորենց, Մահարի, Աւարդան, Թոթովենց զնազակահարուած են: Պատմողին տուած մանրամասնութիւններէն յայտնի ըլլալ սակայն որ այս ողբալի ղէպքերը Մոսկուայէն եկած հայահարած հրամաններու արդիւնք չեն, այլ մեծ մասամբ Նորէն տեղական ներքին մրցակցութեամբ, անձնական աստիճանից հետեանք: Բարեգործականի ներկայացուցիչ Գարակիօբեանի եւ Մեղրոնեան ֆոնտի

գործադրիչ Յանձնաժողովի ընդհ. քարտուղար Յովհաննէս Յակոբեան մեղադրուած են իբր մաքսային գործառնութեանց մէջ ղեղծում գործողներ, բայց կ'ընդունուի որ այդ ղեղծումը, աւելի ճիշդ՝ օրինազանցութիւնը, իրենց անձնական շահուն համար չէ որ կատարած են, այլ իրենց յանձնուած հանրային գործին. նմանութեանակ «ղեղծում» կամ օրինազանցութեան ինչ ինչ մանր արարքներ է որ կը վերապրուին եղբ Զօփուրեանին, որ Հայաստանի տպագրական գործին այնքան մեծ ծառայութիւններ մատոյց եւ որուն կը վերադրեն լաւ թուղթի տեղ մերթ միջակ թուղթ գործածած ըլլալու թերութիւնը: Երեքն ալ տարիներով անձնուիրութեամբ ու եռանդով իրենց դերը կատարած են եւ կը յուսացուի որ բանտարկութենէ աւելի խիստ պատիժի մը պիտի չենթարկուին:

Հօհի մարդիկը ամբաստանուած են իբր ծանր ղեղծումներ ու չարաշահութիւններ գործած, իսկ Դ. Սիմոնեան իբրեւ «Դաշնակցութեան գործիչ», Արսէն Եսայեան, Երզնկեան, Այա — զան, Թոթովենց, Նորենց, Մահարի, Չարենց, տիկին Զ. Եսայեան իբր ազգայնական գնդակահարուած են կամ բանտարկուած:

Այս ամենուն հետ, կ'իմանանք սակայն Երեւանի թերթերուն մէկ փոքր մասին մէջ տրուան ցանցառուութիւն, — ինչպէս եւ այնտեղէն եկած մեր հայրենակիցին պատմածներէն, — թէ հակառակ այս կոկիծալի ղէպքերուն ժողովուրդը կը շարունակէ աշխատիլ, արտադրել, երկրին տնտեսական, ճարտարարուեստական դարգացումը յառաջ տանիլ: Այդ զոյժերը բերող նորեկն ինքն իսկ կը հաստատէ նաեւ թէ Պորհ. Հայաստանը, որ առաջ իր տարեկան պիւտճէին մէկ տասներորդը թիւան կը ստանար իր ներքին հասոյթներէն եւ մնացեալը խորհրդային կեդրոնական կառավարութիւնը կը հաթթայթէր իրեն, հիմա 100ին 68 իր պիւտճէն ներքին հասոյթներով կ'ապահովէ (ինչ որ տնտեսական, ճարտարարուեստական խոշոր յառաջիմութիւն մը կը նշանակէ): Պետական Թատրոնը, պետական Օփերան կը շարունակեն իրենց գեղարուեստական գործունէութիւնը, կապանքներու մէջ անըւշադ, սոսմանափառ մարդի մը մէջ, բայց տալով նաեւ միայուն ար-

դիւնքներ, արուեստի իրական արժէքներ: Եթէ չլինէր ստանաւոր այնտեղ հրատարակուած նոր դրօժեր, հոյսիւ. Հայաստանէն կ'իմանանք եւ խոր հաճութիւնով — թէ մերթ զբաժան զործեր յայտ կը տեսնեն հոն կամ վերստին կը տպագրուին, եւ կամ մամուլէ տակ են, — ինչպէս Յորիկ հատորը, «Թուամանեանի մանկութիւնն» ու պատանեկութիւնը, բանաստեղծին դուստր Նուարդի ձեռքով գրուած, Ղազարոս Աղայեանի մանկական ու պատանեկան բանաստեղծութեանց հաւաքածու մը, Ստեփան Զօրեանի «Հաղաթան Բարսեղ» հէքեաթի նոր տպագրութիւն մը, Ազեթեանի Ծառուբեանի հատընտիր բանաստեղծութեանց հատոր մը, Դերենիկ Դեմիրճեանի պատմուածքներու ժողովածու մը, Արարեւելի Տօփճիկը, Վառ. Միրաքեանի Սեւ կաթ մանկապատանեկան պատմուածքը, Մկրտիչ Ուն — բանական ու Ռուբին Ղարեպեան անուն նոր գրողներու մանկապատանեկան գերթուածները, Ա, Եւստ Եւստիոս կատար, Մեծնոգ գարծիմները, Եւ, Եւստի Եւ. Մեծնոգ: Նկատելի է որ ընդհանրապէս արդէն յոյս տեսած գործերու նոր հրատարակութիւններ են կամ «մանկապատանեկան», — անմիասն — գրուածքներ, եւ բանտէրու միացած ծանօթ գրողներէն նոր գործերու հրատարակութիւններ չեն յիշուիր: Բայց նորէն դո՛ւ եմ ես այդ վերահրատարակութեանց համար, Ծառուբեան, Թուամանեան, Ս. Զօրեան, ինչպէս եւ Պոստեան, Աղայեան, եւ Արարեւելի, որ Թուամանեանի հետ՝ կը միայն ամենքին սիրելի ժողովրդական բանաստեղծ, գրական ու առնձապիկ լաւ սնունդ են ժողովուրդին համար, մաղր նորէն կ'ունենանք հոն նոր ստեղծագործութիւններ:

Մշակութային ուրիշ մարցերու մէջ, կը դռնեմ հետեւեալ շահեկան նորութիւնները: Ըստ Գրական Թեյքի Նիկող. Տիգրանեանը պատրաստելու վրայ է շարք մը հայ ժողովրդական երգերու եւ պարերու մշակումը, ինչպէս եւ գրադած է իրանական երգեր մշակելով դաշնամուրի եւ նուագախումբի համար. Այստ Մանուկեանը կը գրէ Կարմիր արեւ երաժշտական պատկերը՝ Թուամանեանի «Մարկիսեանի երգ» բանաստեղծութենէն ջաղուած: Միթաթէլ Միրզոյեան կը վերամշակէ Միսիւ ու սապը մանկական օֆերան, եւ կը գրէ Հայքեմիլ եւ սէր

մեներգը (Խօսք Յովհ. Շիրազի), Ռուսթաւլիցիմ խմբերգը (Խօսք Ս. Վանեմիլի) եւ ռադական երգեր կարմիր բանակի համար: Գուրգէն Միրզոյեանի կը գրէ «Ֆանթազի» մը արեւելեան նուագախումբի համար: Կարօ Ստեփանեան կը գրէ իր չորրորդ օֆերան, Ալադ Միսիլիմ Բուրքի, որուն լիպրէթթօն շարադրած է Գեղամ Սարեան: Մարտին Մազմանեան կը գրէ Խաթաբալա երգիծական օֆերան որուն նիւթը Սուեդուկեանի յայտնի կատարելագոյնէն ջաղուած է: Վարդգէս Տաշեան իր հօր՝ Ալուշ Երեմիի ընտիր նիւթերն օգտագործելով կը յօրինէ մեղեդիներու շարք մը, մեներգի եւ դաշնամուրի համար: Այ. Սպենդիարեանի մահուն տասն — նամական ատիւ, Արուեստի Վարչութեան յանձնարարութեամբ, Ռ. Թէրլէմէզեան գրած ու տպագրութեան յանձնած է հայ մեծ երգչահանի կենսաբան ու գործունեութեան նուիրուած գրք մը:

Նոյն թերթին միւս թիւէն կ'իմանանք որ Հայաստանի արժանապօրծներն ու նկարիչները պատրաստելու վրայ են բազմաթիւ նոր գործեր, մեծ մասամբ Լենինի, Սթալինի, Միկոյանեանի, Վորոշիլովի, Օրճոնիկիցիի, Գիլլովի, Կարմիր բանակի նուիրուած, այլ եւ ունենալով իրր նիւթ «վերակառուցողութեան», խորհ. կիրք իր դաւանակն հետ (ինչ որ կը նշանակէ հայ մայր մը իր զաւակին հետ), Յովհ. Թուամանեան, Զանգեզուր:

Վաստակաւոր նկարիչ Աղայեանի նկարներու ցուցահանդէս մը կադմակերպուած է, իր գործունեութեան բառասնամական ատիւ, եւ հարիւր յիսուհի չափ կենդանապիւրներ եւ այլ գործեր համախմբուած են այդ ցուցահանդէսին մէջ:

Գրողներու Տան մէջ տեղի ունեցել է դրական հաւաքով մը Ռաշատուր Արովանիին նուիրուած, անոր «աղբերակական կորստեան» ինչը սունամական ատիւ:

Ապրիլ 11 եւ 12ին Երեւանի կրկնախմբ տեղի ունեցել է Հայաստանի բարձրագոյն մրցումը: Մասնակցեր են Երեւանի, Լենինականի եւ Կիրովականի լուսայոյն բարձրագոյն դպրոցների: Առաջին հանդիսացել է Երեւանի թեմը, երկրորդ՝ Կիրովականի, երրորդ՝ Լենինականի:

Որոշուներ է «Մոսկուայում վերանայուած նախագծի» համեմատ, շարունակել եւ աւարտել Գրքի Պալատի կառուցումը որ պիտի չի 1936ին եւ անաւարտ մնացած էր: Յարկ չիւած են նկուղային մասերը, որ պիտի տեղաւորուին գրապահաստները, այս տարի պիտի չիւուի պալատի առաջին յարկը: Ամբողջական չիւնութիւնը պիտի աւարտի 1939ին, եւ ասոր համար պիտի ծախսուի ինը միլիոն չորս հարիւր հազար ռուպլի:

Ասոնք մութ պատկերին լուսաւոր կէտերն են, զոր մատանիչ ընել պարտականութիւն մը եւ սփոթանք մըն է, որովհետեւ մտածելու յուսալ կուտան թէ երբ մեղմանայ փոթորիկը՝ որ անշուշտ չի կրնար մշտատեւ ըլլալ ու ձեւով մը վերջի վերջոյ աւելի խաղաղ ու յարաբերաբար աւելի բնականոն կացութեան մը պիտի յանգի, Ժողովուրդը, որ իր հայրենի հողին վրայ հոծ զանգուածով համախմբուած՝ կ'սհի, կը բաղմանայ եւ իր երկիրը շէնցնելու կը ձգնի, ի վիճակի պիտի ըլլայ այդ բիւրեցս ողբալի կոռուարներուն տեղը իր ծոցէն քոյակ վրայ ու ժերով լցընելու եւ հայրենիքի վերաշինու թեան նուիրական զործը յառաջ տանելու:

Այս տողերը կրած միջոցիս, կը կարգամ Յաւաջի մէջ կովկասահայ լեզուով գրուած թղթակցութիւն մը (որտեղէն եկած ըլլալը անյայտ), որուն համեմատ կաթողիկոսը սպաննուած է եւ ոչ թէ սրտի կաթուածէ մեռած, եւ սպաննուած է որովհետեւ էմիգրանի զանձարանին բանալիները չէ յանձնել զանոնք կողոպտելու եկած Չեկայի մարդոց: Էմիգրանի քանի մը եպիսկոպոսներ թրահաւորուած են, եւ Չեկայի մարդիկը զանձարանին դուռը կտորելով անոր մէջ գտնուած իրեղէնները առած տարած են, եւայլն, եւայլն: Այս պատմութիւնը ինծի կը թուի վիպական, ու մինչեւ որ չօգտփելի, անհրեքի փաստեր չբերուին ասոր իրական ըլլալը հաստատող, չեմ կրնար հաւատալ: Նոյն աղբիւրէն երկէ Ո՛րդէն կաթողիկոսը կը ներկայացնէ իր Չեկային չլու գործիք, հիմայ չլու գործիքը ինչպէս յանկարծ հերոսական դիմադրութիւն ցոյց տուող պարտամանաչ հայ կրօնապետ կը դառնայ եւ կը նահատակուի զինք «գործածող» Չեկային: Ստուգուած տիտղ

դէպքերը արդէն բաւական են մեր սիրտը ճգնելու: Ինչո՞ւ փութալ ծայրալիզ, անձնաբանան, փաստագրուի աղէտներու լուրեր տարածել արտօսահամարի հայոց մէջ...

Անասելի է ցաւը զոր կը զգամ մանաւանդ Նորենցի, Մահարիի, Բակունցի պէս լոյմայելի տաղանդով գրողներու եղբական խորտակումէն, ինչպէս եւ Թոթովենցի, Դրաստամատ Սիմոնեանի, Ալազանի պէս մտաւորական արժէքաւոր գործիչներու, Ա. Եսայեանի, Երզնկեանի պէս Ժողովրդանուէր անձնաւորութեանց փշուրմէն: Կը զողած որ Չարենիչի պէս հոյակապ քերթողի մը կեանքը վտանգի մէջ չըլլայ, (Յաւաջ արդէն զայն մեռած կը հռչակէ), ու ցաւս կը սաստկանայ այն մտածումով որ այդ աւաղելի դէպքերը հայ ցեղի հին մէկ աստիճան, եղբայրատեաց նախնաձայնէր մոլեգնութիւն — նոր ձեւով մէկ վերերեւումն են: Ամատունի մը, Սանջեանի օգնական աշխատակից, կը մատնէ զայն իր արգելափակ, այդ հարաղատ մարքանան եւ հարաղատ Հայ բաղձողութիւնը ինչի ջանքով մահացաւ պիտաւոր պատճառ կը դառնայ՝ անոր աթոռը դրաւելու համար, կը գրաւէ զայն, կ'անարդէ իր ճառերուն մէջ իր ընկերով ու պետին դէմքը, եւ յետոյ ինք ալ՝ ինչուով ան ցուրին մէջ զոր փորած էր Սանջեանի համար, իր կարգին կ'ամբաստանուի եւ այժմ բանտն է (եթէ արդէն չէ զնդաւահարում): Մուղղուի մը, զոր Տէր Գարբիէլեան առաջ էր քաշեր եւ հասուցեր էր ներքին գործոց կոմիսարի բարձր դիրքին, կ'ուզէ զայն սեցնելով փճացնել, եւ երբ ան՝ իր դիմացը բերուած՝ կը խօսի իրեն աստուղ շէշտով, իր մարդոց ձեռքով անոր զուլուր կաղաւարով մը ջանքով կուտայ, յետոյ անաղուղէն վար նետել կուտայ, որպէսզի անձնապաշտ եղած կարծուի... Անոնք որ խորհ. Հայաստան կը կարդան, չեն մոռցած այն գրուելի բնութագրի յողուածը զոր հոն հրատարակած էր Նաբիի Զարեան ըստած միջակ գրողը, եւ ուր Բակունցի, Նորենցի, Ալազանի, Մահարիի դէմ թոյն ու մաղձ կը Ժայթքէր, անոնց վրայ բարդելով ամբաստանութիւններ որ անհիմն էին անշուշտ, բայց զանոնք կը վտանդէին. այդ գրողներուն նահատակման պիտաւոր պատճառը՝ Յուլալի

Հոգիով Նաիրիներն են: Տէր Գաբրիէլեանի ըստեանմէն կը դալթազդէ ինքն իսկ Մթալին, որ ամուր մասին Համակրութիւն եւ Համարում ունէր, (Ինչքան կարելու ծառայութիւններ մատուցած է ան իր երկրին), եւ զարացած, Միկոյեանը կը դրէէ Երեւան՝ որով չափով զինուորական ուժի հետ, եւ ձերբակալելու կուտայ Մուղղուսին եւ իր խմբակը, որոնք իրենց կարգին կը բանտարկուին ու կը գնդակահարուին... Այս բոլորը ուրեմն եթէ հետեւեալ է մասամբ ասն ընդհանուր փոթորիկին որ՝ ուստի Համայնաժողովուրդական շնորհիւ պայքարներու գերազդեցութեամբ՝ կը ցնցէ տարիէ մը ի վեր ամբողջ Պորտ. Միութիւնը, աւելի մեծ չափով արդիւնք է հայ իրերատեաց գծում կրքերու բորբոքման:

Միկոյեանի Երեւանի մէջ երեւումն եւ շուտեղէն ստղծեցէ՝ հրահանգէն ի վեր, Երեւանի մէջ մասնաւոր ջանք կը թափուի ուսեւրէնի ուսուցումը որ չափազանց անտեսուած էր, տարածելու: Հայերէնը արդէն տիրապետող, արմատացած լեզուն է հոն, եւ նոր սերունդը եթէ ուսեւրէն ալ քիչ չափով ստղծէ հայերէնէն յետոյ, ատկից միտա չի կրնար դալ, եւ օգուտ ալ կրնայ զայլ, հայ տղան ուսեւրէնի միջոցով աւելի լայն դարական ու գիտական աշխարհի մը հետ հաղորդակցութեան մտնելով:

Բայց ճիշդ է որ հոն հիմայ ձգտում կայ արտասահմանի Հայութեան հետ կապ չզգահելու: Այլեւս պէտք չունի ինք. Հայաստանը, կ'ըսէ այնտեղէն եկած մեր երիտասարդ հայրենակիցը, արտասահմանի Հայոց օգնութեան»: Ասիկա տխուր բան է՝ մանաւանդ պանդուխտ Հայութեան համար, որուն փոխարինքն ու հրաճուանքն էր հայրենիքի վերադարձութեան բերել իր մասնակցութիւնը (ինչքան ալ համեստ ըլլար այդ մասնակցութիւնը): Այս մասին բոլորէ շատ բան կայ, բայց աւելորդ է առ այժմ: Ոչ ոք կրնայ արդէն պիղծել թէ այդ խղճման ձգտումը, որ արդիւնք է խռովեալ տաղանապալից բողոքի մը հոգեբանութեան, մշտապէս պիտի մնայ:

Արտասահմանի հայ «ազգասիրական» կազմակերպութեանց հետ (Բարեգործական, Հայրենակցականներ:) խղճմը չի նշանակեր, կ'ըսէ եկտորը, ներգաղթի շաթման վերջնական

զադարում. հաւանական է որ ատեն մը ետքը Հայաստան տունին Յունաստանէն աշխատաւորներ (որոնց մէկ բաւական կարելուր թիւը այժմ աւելի քան երբեք անդրծ ու զԺրադը են): Ինչ որ յայտնի կ'երեւայ, այն է որ հին Համայնաժողովուրդները, որոնց մօտ Հայկական մշակութիւնը, ուրեմն եւ ազգային ոգին, աւելի կենդանի մնացած էին մարքսեան մտայնութեան մէջ, կը շուրջին, կը հետաքննին հետզհետէ, «ազգայնականութիւնը» կը հալածուի ու կը հարուածուի իր ամենէն մեղմ ու բնական ձեւերուն մէջ, եւ նոր զգեցող, նոր կրթութեամբ, աւելի գուտ մարքսեան, կը գրաւեն գիրքերը: Բայց էն կարելուր այն է որ երկրին (ամբողջ ինք. Միութեան, եւ անոր հետ ինք. Հայաստանին ալ) դիմաւորական զօրութիւնը շատ մեծ է եւ յարաճուն, կ'ըսէ մեր երիտասարդ եկտորը, ինքնապաշտպանութեան միջոցներու պատրաստութիւնն ու ընդլայնումը անզգայում կը շարունակուին: Ժողովուրդը կ'աճի անընդհատ, նոր ստեղծուած ճարտարաբանական ձեւը ներկիւնը կ'ընդլայնուին, արուեստական քառույթի գործարանները ինչպէս եւ Արարատ գործարանը աւաղան համեմատութեամբ ընդարձակուելու վրայ են, եւ Երեւան-Չանդու երկաթուղադին ալ կառուցումը շարունակելու ընդունած է: Այդ ժողովուրդը թող ապահովուած մնայ թրքական մտանդէն, այսինքն զանգուածային կոտորածի մղձաւանջէն, թող բազմաժան աւ զօրանայ իր հողին վրայ, անիկա, Արարատին ու Արազածին մէջտեղը, ունենալով Արուսեանն ու Թումանեանը իր դրական կուտը եւ հոգեկան առաջնորդ, Հայ կը մնայ եւ ազգայնական մշակութիւնը նորէն օր մը ազատ, լիալիք ու հզօր կերպով կը զարգացնէ:

ՀԱՅՐ ՎԱՐԴԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻԻ «ԵՆՈՅԹԸ».

Բազմալեզու ներկայ տարուան Յունուար-Մարտի թիւին մէջ Հ. Վարդան Հացունիէն կայ ընդարձակ յօդուած մը որուն վերջին քանի մը էջերը յատկացուցած է իր միջազգայնութիւն եւ առողջանութիւն հայերէնի» գրքի եւ «Պորտնայի գրեւոր ինք. զար» զրգոյի մասին Անահիթի գեղէնի քննարկում մէջ քանի մը տողով բանաձեւուած ժխտական կարծիքներու հերքման փորձի մը, փորձ որ, այնքան ամբարտա-

ան որքան միամիտ, հերքելու տող կը հաստատէ իմ յայտնած միտապահ կարծիքը:

«Պ. Զօգանեան, կը գրէ Հ. Հացունիի, ԱՌա-հիտի նոյն պրակին մէջ ուրիշ նետ մ'ալ արձակեց իմ գէմ, որ «վերջերս» գրքոյի մը մէջ՝ հիմնուելով խախտու փաստերու վրայ, կարծեր եմ կարենալ Ռորենացիին Ե. դարու մարդ ըլլալը հաստատել: Այսչափ: Սակայն բանասիրացոյ սովորութիւնն է երբ 'երեք բառով 78 իջնոց ուսումնասիրութիւն մը հերքուած կարծուելու պարզամտութեան արջնէ գտնուինք, այդ երեք բառերը չեղած համարել, եւ անցնիլ երթալ, հերքողը թողլով իւր գիւրագին յաղթանակին քաղցր միջխաբութեան մէջ»:»

Եթէ ես այդ անկարելուած քրոնիկին մէջ շատացած էի քանի մը բառով անյաշող հռչակել Ռորենացիին Ե. դարու մարդ ըլլալը հաստատելու համար Հ. Հացունիի թափած քրտնաթոր ճիղերը, ասիկա անոր համար էր որ հայ եւ օտար մեծարժէք բանասէրներ արգէն ջախջախիչ փաստերով ապացուցած են Ռորենացիի Ե. դարու մարդ ըլլալուն անկարելիութիւնը եւ այդ բոլոր փաստերը նորէն յիշատակելու պէտք չկար, քանի որ Հ. Հացունիի գրքոյի ոչինչ կը բերէր այն փաստերը քննողը: Հին ու սիւսլ թէղին իւր նեցուկ իր գտնել կարծած միակ ձեռք փաստը» (?) Կաղանկատուացիին մէջ (գործ. դարու հեղինակ կը համարի) Ռորենացի Պատմութենէն քաղուածքներու գոյութիւնը ցոյց տայն է. ասիկից կը հետեւցնէ թէ Ռորենացիին Ե. դարուն ապրած Կաղանկատուացիին առաջ գոյութիւն ունեցած է, ուրեմն Ե. դարու վերջերուն հեղինակ է: Այդ կէտին վրայ ոչինչ գլորեր էի քրոնիկին մէջ, որովհետեւ ողբացեալ բարեկամ Գառնիկ Ծնագլանն Հ. Հացունիի գրքոյի կարգալէն անմիջապէս յետոյ ինծի գրած էր թէ Ռորենացիին Ե. դարուն ապրած ըլլան ապացուցանելու համար Հ. Վարդանի Կաղանկատուացիի մէջ գտնել կարծած փաստին խախտութիւնը պիտի ցոյց տար յաջորդ մասերուն մէջ այն յօդուածաշարքին գործարարակն սկսած է: Դժբաղդաբար Ծնագլանն վարձանեցաւ, ստանց կարենալու այդ յօդուածաշարքը լրացնել: Բայց քանի որ Հ. Հացունի կ'ուզէ որ իր երեւակայած նոր «փաստ»ին անգոյութիւնը մանրամասնօրէն ցոյց տրուի,

բաղձահմուտ բանասէր Աղոնցէն, որուն կարծիքը արդէն յայտնի է Ռորենացիին ինչ դարու մարդ ըլլալուն մասին, խնդրեցի որ Կաղանկատուացիական ենթադրեալ փաստին անկենդանութիւնը պարզող յօդուած մը կամ գէթ նամակ մը հասէր զրկել ինծի: Աղոնց զրկեց ինծի նամակ մը որ յօդուածի մը արժէքն ունի եւ որ, ներկայ թիւին մէջ հրատարակուած, օգը կը հանէ Կաղանկատուացին Ե. դարու հեղինակ հռչակելու Հացունիական վիպաշունչ դատանքը: Հ. Հացունիի այդ ճիղը հաւանօրէն վերջինն է որ կը փորձուի հայ բանասիրութեան աւանգամուլ ուղեղներուն կողմէ: Ռորենացիին Ե. դարու մարդ համարելու յամախին այսօր Գալիլէի տեսութեանց պարզումէն յետոյ նորէն «ճիղեր» էի չարժիք» պնդողներուն ունակութեանը հետ միայն կրնայ համեմատուիլ: Ընդամարտ գիտուններուն համար, այսօր վերջնապէս որոշ է որ Ռորենացի Ե. դարու հեղինակ չէր կրնար ըլլալ, կը մնայ միայն ճշդել թէ ո՞ր դարուն ապրած է եւ իր գործերն արտադրած, է., Ը., Թէ Թ. դարուն. այս մասին դեռ վէճ կայ: Աղոնց կը փաստէ թէ Ը. դարու վերջերս է որ Ռորենացի գրած ըլլալու է իր Պատմութիւնը, եւ կը թուի որ իր տեսութիւնն է որ ճիշդ է:

Հ. Հացունի իր նոյն յօդուածին աւելի ստուար մէկ հատուածը յատկացուցած է հերքել ջանալու իր «Ուղղագրութիւն եւ առողանութիւն հայերէնի» գրքին աշխարհաբարի «բարեփոխման» նուիրուած գլխուն վրայ Ամախիտի մէջ գրածիս. այդ մասին խօսելով ըսեր էի թէ «Հ. Հացունի գրաբարէն անպատեհ է, անճշտակ, ծայրայեղ փոխառութիւններով աշխարհաբար աշխարհակեցողու տարօրինակ առաջարկներ ներկայացուցած է»: Հոտ ալ կը զըտնէ թէ յափազանց հակիրճ է դատումս եւ կը կարծէ թէ իմ «ոճ» երեք բառով շինել կամ կործանել է: Սո սոյն գրքին այդ գլխուն վրայ այդ քրոնիկին մէջ քանի մը տողով յայտնած կարծիքս մտադրի էի Ամախիտի յաջորդ թիւերուն մէջ մանրամասնօրէն պարզել, բայց չկարողայի ատրկել ընել անկից ի վեր, որովհետեւ աշխարհաբարի մասին Հ. Հացունիի ունեցած ըմբռնումին անճշտութիւնն ապացուցանելու աշխատանքն աւելի կարեւոր ու ստի-

պողական տասը տեսակ աշխատանք կայ ինծի համար կատարելիք, եւ այդ ապացուցման քիչ մը ուն մշարը ունէ անպատեհութիւն չի ներկացըներ չմ աչքին: Իր այդ յօդուածին ինքնահաւան ու անխոհեմ ճշգրտութիւն հոգեւ ալ, նորէն այս քրոնիկին մէջ ամբողջական վերաւանդումը եւ դատապարտումը պիտի չկատարեմ յիշեալ զրբի սոյն զլխու պարունակած անհեթեթու – թեանց, այդ աշխատանքին զրօսանքը թողլով ապագայ պարապոյ ժամու մը, — այլ առ այժմ մէկ քանի օրինակով (իւր այս իսկ յօդուածէն բաղուած) պիտի ցոյց տամ իմ նախկին դատու – ժառ լիակատար արդարութիւնը, այսինքն չ. Հացունիի ոչ միայն բացարձակ անհասկացո – ղութիւնը աշխարհաբարի ոգիին ու կանոնե – րուն, այլ եւ իւր անհասկացողութիւնը ունէ լեղուի կազմութեան ու բնաշրջութեան հիմնա – կան օրէնքներուն: Պէտք իսկ չկայ վիճելու, փաստելու. կը բաւէ յիշատակել իւր այս յօ – դուածին մէջ փոռուող «հացունիական» աշխար – հաբարի արտառուցութիւնները, — Չօսանիան անուր հոլովուած Չօպանին (.), մալիդի, մատեմատիկ, հումանիշ՝ յոյսակիի մէջ դարձած՝ մալիդի, մատեմատիկ, հումանիշ (որովհե – տեւ Գրիգոր Անաւարդեցիի ատենով զրբի է ե – ղըր զգեղակոպութեան եւ Մմբատ՝ Պղարարեան եւ զրծ չկերն): «Յովհաննա Արկացի» եւ Վիտ – նարոսու Վինկեցի» ըսելու ենք եղբի փոխանակ ժանն՝ տ'Արքի եւ Լիոնարու տա Վինչիի. որոյ փոխանակ որոնցի. մալիանմայնովը փոխանակ զրբու մալիանմայնովը, նախանմայնովը — ները, յորում՝ փոխանակ ըսելու՝ ուր, որում մէջ՝ զլիւններէն՝ փոխանակ զլիւններէն, հօտ, հօս փոխանակ հօս, հողի, բանավիներ՝ փոխա – նակ բանավիներու, գրիլի՝ փոխանակ գրուե – լիլի: Ատոնց այլանդակութիւնը ապացուցանե – րու պէտք չկայ, աշխարհաբար հայերէնին ի – րապէս տեղեակ ունէ հայ գրող կը տեսնէ ա – տիկ բնկելն, եւ նոյնիսկ Բազմալեզայ խմբագ – րապետ Չ. Յղիա Փեշիկեան, նոյն թիւին մէջ իւր հրատարակած «Մեր ընթերցողներուն» վեր – նալրով յօդուածով, Չ. Հացունիի վերաբերեալ զրբի եւ անոր այս նոր յօդուածին մէջ լաւ բաներ ալ գտնելով հանդերձ, պարզեցողութիւն կը յայտարարէ թէ հոն՝ «հիմնական կէտեր եւ շատ մը ձեւեր բացարձակապէս սեփական են ի –

րեն եւ իրեն միայն, եւ հիմնովին անհաշտ եւ անընդունելի այսօրուան ձեւուած չափուած եւ կերպարտուած աշխարհաբարին, մասնաւորա – պէս հոլովումներու եւ ձայնաւորներու փոխ – խութեան հարցեր»: Չ. Հացունի իւր այդ յօդ – ուածին մէջ իմ աշխարհաբարս կը գտնէ «ոչ պատեհ, ոչ գեղեցիկ, ոչ ճաշակաւոր, ոչ ա – նրատղիւտ», որովհետեւ զէն գեղեցիկ կը զր – րեմ» իւր հոմանիշ զամենէն գեղեցիկի եւ ո – րովհետեւ կը գործածեմ կարգ մը օտար բա – րեր (թէլ, քրոնիկ, միատեղականօրէն, բէժիմ, մարքիմ, Փոլլուր, Փոլլուրական, մեթոտիկ, սիստէմ, ուոմանթիկ, ոմոմանթիկ, մելոտրամ, միսիոնար, սանաթոքիում, քօմիթէ, էնթիթի, նօթ, պրիմապիւմ, տոամ, օրկան, սթաթու քուօ, լիտ) կամ Փրանսերէնի վրայ կաղապար – ուած ձեւեր (մէլի ամիլի, փոխանակ՝ ամիլի միլի, ենտուամփ տրուած չլլլալը, փոխ. չկա – տարալիլը, չգործաղաղիլը, վիժեցնիլը, փոխ. ձալաղիլը, ի գերեւ համիլը), որով եւ իմ աշ – խարհաբարս կը հոչակէ զբազմալեզուեան խալ – տարդէս հայերէն: Է՛մ աղուր ձեւը ամենեւին սղուում երբեք համարած չենք մենք, շատ լաւ գիտենք որ ատիկա թուրքերէնի է՛նէ է, որը մեր ժողովուրդը փոխ առած է եւ զոր Չօհրա – պին, Բաշալեանին եւ այլ պոետայ վարժարու զրոգներու հետ եւս ալ կը գործածեմ որովհե – տեւ կարճ է եւ սիրուն. Թուրքերը մեզմէ այն – քան քան կողոպտած են, ինչո՞ւ մենք անոնց լեզուէն քանի մը տարր՝ երբ սիրուն են՝ չպիտի ատենեք. մենք ունինք բարեւոր որ թուրքերէնէ սերած են, ծնկալո՞ւ, չոֆիլ, չեօմէլէն, պը – լըլըլիլ, պուլաշմալէն, արեղեցիկ, ապուստու – պուլէն, եւայլն. եւս ունէ անպատեհութիւն չեմ տեսնիր ատորիք՝ հոմանիշ կամ ձերմիմաստ դուռ հայ բարեւու հետ՝ պործածելու մէջ, ա – ուանց անուշտ ուսուսանչիւր ոմանց պէս միե – չեւ ամենէն նուիրական բաներն անուանելու համար՝ հայկերէն աղուր բարեւը (ինչպէս հայրենիք, միլիտ, երդիւք, հոգի) շատոնց ի վեր ունենալով հանդերձ՝ թուրքերէն վաքան, դարդ, օմալի, քան զպործածելու: Տօգթ. Թ. Թիւրեքեան որ լուրջ հայադէտ էր եւ լուրջ ազգասէր, իր յօդուածներէն մէկուն մէջ կը ջատագովէր նոյն իսկ թուրքերէնի ազգեցու – թեան տակ մեր աշխարհաբարի ստացած ինչ

ինչ հակիրճ ձևերը (սիրած մարդս, իր արտադրած գործը, փոխ. մարդը զոր կը սիրեմ, գործը զոր արտադրած է)։— Թէեւ այդ ձևերը թուրքերէնի աղգեցութիւնը կրննէս շատ առաջ մեր հին զրաբար գրբերու մէջ տեղ տեղ նկատուող ռամկորէն նախադասութեանց կամ Գողթան երգերու համասկոտորենրուն մէջ ալ կը գտնենք, եւ վարպետ զրոգն է որ երկու ձևերն ալ տեղին համեմատ դիտէ օգտագործել։ Գալով օտար բառերու մեր աշխարհարարին մէջ գործածման մասին չ. Հացուցիի դիտողութեան եւ իր այն Ֆրազին ուր կը մտնէ թէ զեզուներու խանութիւնը մաս կը պատճառէ անոր որ կ'ընդունի խանութիւնը, ալգտեղ կը գտնեմ հիմնական սխալ մը, զոր պէտք է մատնանիշ ընել։ Հ. Հացուցի կը շփոթէ արուեստական ու աւելորդ, անտեղի որ խառնութիւնը օտար լեզուէ՝ ժողովուրդի ձեռքով կատարուած բնական, կարելի ըսել բնախօսական փոխառութեան հետ որ բոլոր լեզուներուն մէջ կը տեսնուի աւելի կամ նուազ չափով եւ որ կազմելու վրայ եղող լեզուներուն չէ թէ մաս էր բերէ, այլ ճոխացում ու դարգացում։ Անգլիէնէն մէջ հաղաբար Փրանսերէն բառեր կան, յաճախ նոյնութեամբ պահպանուած, միայն հնչմամբ անգլիացած. ատոնք անգլիացի ժողովուրդը փոխ առած է Փրանսերէնէն՝ Նորմանտացւոյ Անգլիոյ մէջ տիրապետութեան ջրլանին. ամբողջ անգլիացի ժողովուրդը եւ իր բոլոր գրագէտները կը գործածեն այդ բառերը իրենէ անգլիէնէն անբաժան տարրեր։ Փրանսերէնի մէջ կան անթիւ բառեր յունարէն ու լատինէնէն բաւերով շինուած, բայց ոչ ոք զանոնք մտացուն կը ճանաչի։ Նոր ժամանակներու մէջ Փրանսացիք կարգ մը անգլիէնէն բառեր որդեգրեցին, որ արդէն սովորական դարձած են, yacht, spleen, foot-ball, sport, եւայլն, իսկ մեր ոսկեգարու Հոյակապ Հայերէնին բառերուն մէջ միթէ հալարներ չկան որ զրեթէ նոյնութեամբ առնուած են՝ պարթեւացեղ Արշակունեաց չընանին՝ պահլաւիկ լեզուէն եւ հայացած են. միթէ ոսկեգարու մեր լատագոյն մատենագիրները իրենց ինքնագիր գործերուն եւ թարգմանութեանց մէջ յունարէնէն բառեր չե՞ն նոյնութեամբ փոխ առած (սիւզաքս հորիզոն, եկեղեցի, նախկնապոս, միւռոն, եւ այլն)։ Թեքքին շարժածու ըսել զէզգէկութիւն

է. Թեքքի Փրանսերէնէն փոխ առնուած եւ արդէն հայացած բառ մըն է, — ինչպէս գէլգէլի ալ թուրքերէնէն փոխ առնուած, բայց հայացած բառ մըն է։ Օտար բառերը զոր կը յիշատակէ Հ. Հացուցի, ամենամեծ մասամբ, մեր աշխարհարարին մէջ իրենց բուն հոմանիշը չունին, ուրեմն եւ անոր նոր երանգ մը, յատկաւ թեան նոր տարր մը կ'աւելցնեն։

Միսիոնարին տեղ հայերէն ի՞նչ պիտի ըսէր Հ. Հացուցի... իսկ հետեւեմք տալ. ընդգրկել, վիժեցնել, զոր մտցուցեր ենք մեր աշխարհարարին մէջ — ճիշդ ինչպէս մեր նախնիք յանձն յունարէն ձեւեր ու ասորիներէն հայացուցեր են — ատոնք չեն նոյնանար կատարելու, ի դերեւ հաւելու հետ, այլ բառեր են որ ճոխացում բերող նոր երանգներ կը պարունակեն։

Հ. Հացուցի կը սխալի դարձեալ կարծելով թէ երբ մենք կը գրենք գործակցութիւն եւ գործակիցի. գծել եւ նախագիծի, խմբովին եւ խումբով, ժողովարկական եւ ժողովուրդի, հասկատութեան մէջ ի՞նչոնք արեւմտեան աշխարհաբարը (մասնաւոր Փոքր Հայքի եւ Կիլիկիոյ հայերէնը, որ «Պոլսոյ հայերէն» բառածին կազմաւորելն է) կը սիրէ բառերը մեծ մասամբ հոյովմանց մէջ պահել անփոփոխ (սիրտի, զիծէմ, միւսէդ, եւայլն), դաշց գրաբարէն նոյնութեամբ փոխ առնուած ու ժողովուրդական գործածութեամբ պահպանուած անանցեալ ձևերը անփոփոխ կը կիրարկուին, ուրուագծել, բարեխոսութիւն, սրտագին, եւայլն։ Կարելի է արդէն գործածել երկու ձևերն ալ, մտքի եւ միտքի, գծի եւ զիծի, իսկ խնի, բրի, սալի, բունի, բունի երբեք արեւմտեան աշխարհաբարին մէջ կարելի չեն։ Գալով եկեղեցիի, իորեւնացիի ձեւին, ան ալ արեւմտահայերուն համար շատ սովորական ձեւ մըն է եւ անոնց աւանդին խորթ չի հնչեր։ Կան շատ ներգաղանակ լեզուներ ուր երկու ձայնաւորներ իրարու կը յաջորդեն (նոյն իսկ միեւնոյն ձայնաւոր կրկնուած)։ Կարելի է ըսել եկեղեցւոյ եւ եկեղեցիի։ Հայերէնը միակ լեզուն չէ ուր քերականական կրկնակ ձևեր գործածական են։ Իսկ քանի մը անգամ, հայրը ըսաւ, եւայլն, ձեւերուն մէջ ձայնաւորներու դուռադիպութեամբ յառաջ եկած աններդաշնակութեան առաջին առնելու համար Հ. Հացուցիի մատնանշած

սղման պահանջի մասին (Քանի մ'անգամ, հայրմ բաւ), պէտք է դիտել տամ որ երբ մարդ արձակ քերթուած մը կը դրէ, կը ջնայ աշուշտ յաճախ ըլն տեղ մը դնել՝ Քրազն աւելի թեթեւ ու զեղեցիկ դարձնելու համար, բայց դրուած քերթու մէջ ուր արտայայտութեան զօրութիւնը, յատկութիւնը, կորովը, բնականութիւնը կարելորն են, այդ ընդ որ արդէն չեն միանար յաջորդ բառին սկիզբի ձայնաւորին եւ փոքրիկ շէտ մը ունին, անհրաժեշտ են:

Նոյն թիւին մէջ, Յակոբ Գրիգոր, Հ. Հացունիի «Ուշտողովրդական աշխարհաբարը» Վենետիկ Միխիլարեան Հ. Թումանեանի եւ Հ. Փէշիկեանին հետ դատափետելէ յետոյ, կը յայտարարէ սակայն թէ Միխիլարեանը այժմ լաւագոյն աշխարհաբար կը գրեն, թէ անհիշդ է որ անոնք յիսուն տարի ետ մնացած են աշխարհաբարի մէջ, եւ թէ Հ. Ղազիկեանի աշխարհաբար ոճը՝ կրնայ եւ պէտք է օրինակ ըլլալ մեր այսօրուան արեւմտահայ բարբառին: Նոյնը կ'ըսէ եւ Հ. Փէշիկեան. «Հարկ չենք տեսնել փաստեր բերելու Միխիլարեանին — բոլոր մատուցած անգին ծառայութեան աշխարհաբարի կազմութեան եւ հետզհետէ զարգացման համար. ուղղամիտ ուսումնաւերներու կը թողունք քննել Միխիլարեանը քերականութենէն սկսեալ մինչեւ մեր Հայրերու ձեռքով մեր ազգին մէջ հիմնուած աշխարհաբար առաջիմ պարբերական հրատարակութիւնները...», եւ թէ ինչպէս Հ. Արսէն Ղազիկեան միջնադարին գրական հրաշակերտներուն իր դասական թարգմանութիւններով մեր աշխարհաբարը բարձրացունք քննարկելու ու դիւցադնելու գրական շնորհիւնները: Այսինքն, Միխիլարեան ինչ ինչ Հայրեր, մասնաւորապէս Յաշիկեանի եւ Նախապետի երգերու Ալեքանը, Հ. Արսէն Արսենեան եւ իրենց աշակերտները որով չափով ծառայութիւն մատուցած են աշխարհաբարի կազմաւորման ու զարգացման, այլ եւ, բացի քերականագէտ Հ. Այսրենեանէն,

անոնք զարարաբախուն, աշխիւն անհարազատ, մաքարոնիկ աշխարհաբարի արտոյններն են — դաժն են, եւ եթէ իրենց աշակերտներէն՝ Մամուրեան, Սվաճեան, Վարուժան, Ահարոն մաքուր աշխարհաբար գրած են, պատճառն այն է որ անոնք պրոսաձայն դպրոցին հետեւած են: Պոյսոյ հայ գրագէտներն են որ արեւմտահայ աշխարհաբարը դտած, անոր վերջնական ձեւ տուած եւ զայն դարձուցած են գրական աղուոր դործիք մը, որ զարարին կապիկը ըլլաւ տեղ, անոր հարազատ, այլ եւ աղտաւ եւ ինքնուրոյն զաւակը ըլլալ ձգտած եւ յաջողած է: Պոյսոյ հայ դպրոցին վարպետներու առաջին շարքը կազմեցին Գրիգոր Օտեան, Միխիլարեան, Պետրոս Դուրեան, Պարոնեան, երկրորդ ու վճռական շարքը՝ Հայրենիք օրաթերթի խումբը: Կարգադէս Հ. Ղազիկեանի առաջին գրուածքները (Թարգմանական եւ ինքնապիւր), ինչպէս Միխիլարեան Արքայի իր տաղաչափեալ կենսագրութիւնը, որուն լեզուն ինչպէս եւ ոճը քրննադատած եմ Անահիտի մէջ, եւ պիտի տեսնէք թէ ինչպէս տարբեր ու վար է այդ աշխարհաբարը իր ետքէն կատարած թարգմանու — թեանց լեզուէն. Հ. Ղազիկեան իր աշխարհաբարը մաքրեց ու յզկեց հետեւելով Պոյսոյ հայ գրական դպրոցին, ինչպէս եւ Հ. Յ. Թորոսեան կամ Հ. Փէշիկեան որ մաքուր աշխարհաբար կը գրեն, այդ նոյն դպրոցին լեզուէն է որ կը կիրարկեն: Արփիարեան, Սվաճեան, Վարուժան, Ահարոն Միխիլարեանց աշակերտներն էին, ինչպէս ըսի վերեւ, բայց վենետիկեան այդ հին խառնակ՝ աշխարհաբարէն հեռանալով ու Պոյսոյ հայ դպրոցի կանոնաւոր. ճշգրիտ, կենդանի աշխարհաբարին մօտենալով է որ աջակցած են արեւմտահայ նոր հայերէնին զարգացման. բայց նորէն, եթէ նոյն իսկ Հ. Ղազիկեանի, ինչպէս եւ որով չափով Սվաճեանի եւ Վարուժանի մէջ կը նկատենք շատոնք ի վեր դորձածութենէ ինկած, անսոյր որ ու խորթին զրաբար բառեր կիրարկելու մղում մը (երբ ատոնց աւելի ժողովրդական ու ընտանի, աւելի յատկ ու կենդանի հոմանիշներն ունինք), ատիկա առաւելութիւն մը չէ՝ այդ զընդունելուն մօտ, այլ թերութիւն մը:

Ա. ԶՈՂԱՆԵԱՆ

